

ANADOLU'DAN BİTKİ ÖRNEKLERİ TOPLAMIŞ OLAN ARKEOLOG, ANTROPOLOG VE DİPLOMATLAR

Asuman Baytop*

P.H.Davis'in (1918-1992) *Flora of Turkey and the East Aegean Islands* adlı eserinde (1965-2000) yer alan örnek kayıtları incelendiğinde, son üç yüzyıl içinde Anadolu'dan büyük çapta bitki örnekleri toplamış ve oluşturdukları zengin koleksiyonları ile Davis'in projesine geniş fayda sağlamış olan çok sayıdaki toplayıcılar (Baytop 2010) dışında, kendi uğraşları botanik dalı olmadığı halde, Anadolu'nun belirli bir yöresinden, az dahi olsa bir miktar örnek, hatta tipörnek toplamış ve örneklerini Avrupa'nın tanınmış bir herbaryumuna hediye etmiş bulunan toplayıcıların da varlığı göze çarpar. Bu kişilerin kimler olduğunu merak ettim ve araştırdım. Aralarında arkeolog, antropolog ve diplomatların bulunduğunu gördüm. Bu çalışmamla onları tanımak istedim.

Paul Émile Botta

Paul Émile Botta (1802-1870), hekim, doğabilimci, arkeolog, konsül gibi çeşitli uğraş sahibi, İtalyan doğumlu, Fransız uyruklu bir araştırmacıdır. Kuzey Irak'ta, Asur harabelerinde kazı yapan öncü arkeologlardan biridir. Paris'te Musée National d'Histoire Naturelle'de (Milli Tabiat Tarihi Müzesi) gezgin-doğabilimci, Musul'da (Irak) konsüldür.

P. É.Botta'nın yaşam öyküsünü öğrenmek için başvurduğumuz başlıca kaynak, 2001 yılında Paris'te basılmış olan *La Conquête de l'Assyrie, 1840-1860* adlı Fransızca bir çeviri kitaptır. Orijinal eser Danimarka dilince yazılmıştır. Yazarı Mogens Trolle Larsen, Kopenhag Üniversitesi'nde Asiriyoloji profesörüdür. Kitabın orijinal adı *Sunkne Paladser*'dir, 1994'te Kopenhag'da basılmıştır. Bu eserin İngilizce çevirisi, 1996'da *The Conquest of Assyria* adı altında Londra'da yayımlanmıştır. Elimizdeki kitap, bu İngilizce çevirinin H.Monsacré ve Ch.Beslon tarafından yapılan Fransızca çevirisidir. Kitap, 1840-1860 yılları arasında Kuzey Irak'ta yapılan kazıları ve bu kazılarla ilgili şahısların hikâyesini anlatmaktadır (Monsacré et Beslon 2001).

P. É. Botta, 1802 yılında Torino'da (Kuzey İtalya) doğdu. Babası Carlo Botta, hekim, siyaset adamı ve tanınmış bir tarihçi idi. Paris'e yerleşme

durumunda kalmış ve Fransız uyruğuna geçmişti. Paul Émile, Paris'te tıp okudu. 1926'da henüz bir tıp öğrencisi iken, bilimsel bir dünya turuna çıkan Le Héros gemisine katıldı. Brezilya, Şili, Peru, Meksika, Kaliforniya, Pasifik adaları ve Çin'den sonra, Ümit Burnu yolu ile Fransa'ya döndü. Yolculuk 34 ay sürmüştü. Botta Kanton'da (Güney Çin) iken afyon çekmeye alıştı. Bu alışkanlığını ömrünün sonuna kadar bırakmadı. 1829'da verdiği tezi de afyon konusunda idi. Adı *De l'usage de fumer l'opium* idi. Mısır'a gitti. 1834'e kadar orada kaldı. Bu arada Sudan'a gitti ve böcek örnekleri topladı. Paris'e döndü. Musée National d'Histoire Naturelle'de gezgin-doğabilimci olarak görev aldı. Kızıldeniz yöresinde ve Yemen'de gezdi. 1841'de Musul'a konsül olarak tayin edildi. Bu sırada 40 yaşına yakındı. Musul'da antik harabelere merak saldı. 1842'de Kuyuncak'ta kazıya başladı. Ardından Korsabat'ta muazzam bir saray ve duvar kabartmaları, devasa boğa heykelleri ortaya çıkardı. Bu eserlerden 1847'de Paris'e Louvre Müzesi'ne örnekler yolladı. 1852'de Bağdat (Irak) başkonsolosluğuna, 1855'te Trablus'a (Libya) tayin edildi. 1869'da emekli oldu. 1870'de Paris yakınındaki Achères'de vefat etti.

Flora of Turkey'de Botta'nın kesin olarak Türkiye'den toplanmış olduğu bilinen 3 örneğine rastladık. Üçü de C8 Diyarbakır'dan toplanmıştır. İki tipörnektir. Anlaşıyor ki, Botta Kuzey Irak'tan bitki örneği topladığı gibi, Türkiye'nin Irak'a yakın bölgelerinde de bulunmuş ve örnek toplamıştır. Örneklerin toplandığı tarih kaydedilmemiştir. Bu tarih 1841 ile 1844 arasında bir tarih olmalıdır. 1841 yılı Botta'nın Musul'a geldiği tarih, 1844 yılı da, Jaubert ve Spach'ın Botta'nın Diyarbakır'dan topladığı *Aristolochia bottae* türünü yayımladıkları tarihtir. Örnekler P'de (Paris, Musée National d'Histoire Naturelle) saklıdır. G'de (Cenevre, Conservatoire Botanique) saklı olan örnekleri de vardır.

vol. 1:454 *Hesperis bottae* Fourn. – C8 Diyarbakır: environs de Diyarbakır, Botta (P). (tipörnek).

vol. 3:111 *Astragalus brachystachys* DC. – C8 Diyarbakır: nr Diyarbakır, Botta.

vol. 7:558 *Aristolochia bottae* Jaub. et Spach – C8 Diyarbakır, Botta (P). (tipörnek).

Botta'nın *Flora of Turkey*'de sintip olarak kabul edilmiş olan dördüncü bir örneğinin kaydında, örneğin toplandığı yer sadece 'Armenia' şeklinde çok geniş olarak gösterilmiştir. *Flora of Turkey*, bu eski terimle genellikle Erzurum yöresini kastetmektedir. Toplama yeri kesin olmamakla beraber bu örneği, Botta'nın toplamış olduğu dördüncü örnek olarak yukarıdaki listeye ilave ediyoruz:

vol. 7:763 *Asperula orientalis* Boiss. et Hohen. -- 'Armenia', Botta (G). (sintip).

Botta'nın 1856 Yemen gezisinde topladığı bitki örnekleri arasında, onun adını taşıyan iki tipörnek vardır: *Colchicum bottae* Deflers ve *Verbascum bottae*

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi Eczacılık Fakültesi.

(Deflers) Hub.-Mor. Albert Deflers (1841-1921) bir Fransız botanisttir. Arabistan florası üzerinde çalışmıştır. *Voyage au Yemen* adlı ve 1889 tarihli, Yemen bitkileri ile ilgili bir kitabı vardır.

Lanjouw et Stafleu'ye (1954) göre, Botta Arabistan, Irak ve Kuzey Afrika'dan bitki örnekleri toplamıştır. Arabistan örnekleri P (Paris), L (Leiden) ve NY (New York)'dadır. Arabistan örneklerinin sayısı 1043 ve Irak örneklerinin sayısı 350'dir. Holmgren et al. (1990), NY'da Botta'nın bir koleksiyonu bulunduğundan bahsetmemektedir. Monsacré et Beslon'un çevirisinde (2001, s.31), Paris Tabiat Tarihi Müzesi'nde, Botta'nın Sudan'dan topladığı ve 12.000 böcek örneği içeren bir koleksiyonunun bulunduğu kayıtlıdır. Botta arkeolog olduğu gibi, aynı zamanda bir doğabilimci ve toplayıcıdır.

Frank Calvert

Frank Calvert (1828-1908), ondokuzuncu yüzyılda Çanakkale'de yaşamış olan bir İngiliz konsül ve arkeologdur. H.Schliemann'dan evvel Truva'da, Hisarlık'ta kazı yapmıştır. Yöreden bitki örnekleri toplamıştır.

Frank Calvert ve ondokuzuncu yüzyılda Çanakkale'de yaşamış olan ünlü Calvert ailesi hakkında aşağıda derlediğimiz bilgileri iki kaynaktan temin ettik: Marcelle Robinson'un *Pioneer, Scholar, and Victim: an Appreciation of Frank Calvert (1828-1908)* adlı makalesi (Robinson 1994) ile Susan Heuck Allen'in *Finding the Walls of Troy, Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık* adlı kitabı (Allen 1999).

Frank Calvert, 3 Eylül 1828'de Valetta'da (Malta adası) doğdu. Biri kız, diğerleri erkek olan yedi kardeşin en küçüğü idi. Babası hububat ticareti ile uğraşıyordu. 1829'dan beri Çanakkale'de yaşayan ve çocukların dayısı olan, tüccar ve İngiltere devleti konsülü C.A.Lander'in (1786-1846) önerisi üzerine, aile Malta'dan ayrılıp Çanakkale'ye yerleşti. Burada ticaretle uğraşan, arazi ve iki çiftlik sahibi, antik eserlere meraklı, sosyal durumu yüksek, diplomatik görevler yüklenen, faal bir aile teşkil ettiler. 1852'de, Çanakkale sahilinde geniş bir malikâne inşa etmişlerdi. Altı erkek kardeşin hepsi, Çanakkale'de buldukları sürece, başta İngiltere ve Amerika Birleşik Devletleri olmak üzere, Prusya, Belçika ve Hollanda gibi yabancı devletlerin temsilciliğini üstleniyorlardı. Hemen hepsi, kendi derecelerinde, antik harabelerle ilgileniyor, eski eser topluyor, yöreye gelen meraklılara harabeleri gezdiriyor, bilhassa Frank yöreye gelen bilim adamları ile temas ediyor, icabında onları misafir ediyor, onlarla bilimsel çalışmalara giriyor ve ortak yayınlar yapıyordu.

Kardeşlerden üçü Çanakkale dışında, başka Osmanlı şehirlerinde yaşadılar. En büyüğü Henry Hunter Calvert (1816-1882), 1851'den itibaren Erzurum'da İngiliz konsolosluğunda görev aldı, sonra 1857'de İskenderiye'ye

(Mısır) viskonsül olarak gitti. Diplomatik görevleri dışında, Erzurum'dan ve Mısır'dan bitki örnekleri topladı. Üçüncü evlat olan Charles Calvert İngiltere konsülü olarak 1850'de Şam'da, sonra sırasıyla Beyrut, Selanik ve Manastır'da çalıştı ve Napoli'ye gitti. Dördüncüsü olan Edmund Calvert (1825-1908), gezici diplomatik görevle Trabzon'a geldi. Konya ve Kayseri'de bulundu. 1852'de İstanbul'da İngiliz büyükelçiliğinde görev aldı. Birkaç Anadolu şehrinde bulduktan sonra, Rodos'ta viskonsül oldu. Beşincisi olan James Calvert (1827-1876), Çanakkale'de İngiliz konsolosluğunda zaman zaman görev aldıktan sonra, 1874'te İstanbul'a yerleşti. İkinci oğul olan Frederick Calvert (1818-1876) Çanakkale'de kaldı ve ailenin ticari ve çiftlik işlerini idare etti. Sonuncu evlat Frank Calvert (1828-1908) de hep Çanakkale'de yaşadı. Evlenmedi. Truva harabelerini inceleyen bir arkeolog oldu. Bilimsel olarak çalıştı. Yayın yaptı. Yöreden bitki örnekleri topladı. 12 Ağustos 1908'de Çanakkale'de vefat etti. Naaşı Çanakkale'deki aile mezarlığına defnedildi.

F.Calvert kendini yetiştiren bir kişi idi. Kitap okuyor, eski haritaları inceliyor, antik eser topluyor, eski Truva şehrinin yerini saptamaya çalışıyordu. 1856'da yaptığı kazıların sonuçlarını *Archeological Journal*'da yayımladığı zaman ilgi gördü. Bu yayınlar ona Archeological Institute of Great Britain'a üyelik kazandırdı. F.Calvert yöreye gelen bilim adamlarına yardım ediyor, onlardan bilgi bakımından faydalanıyordu. 1869'da, eski Truva'yı kazınan arkeolog H.Schliemann (1822-1890) ile; 1874'te, paleontolog M.Neumayr (?-?) ve hekim ve antropolog R. Virchow (1822-1902) ile; 1881'de, Assos'ta kazı yapan Amerikalı arkeologlar ile tanıştı. Schliemann ile 20 yıldan fazla süren bir teması oldu. Topladığı fosil örneklerini Neumayr'e, kemik örneklerini Virchow'a gösterdi ve onlarla birlikte yayın yaptı. Bitki örneklerini Berlin'de botanist olan P.Ascherson'un (1834-1913) emrine yolladı. 1859-1902 arasında tek başına veya müşterek olarak yayımlanmış 20 kadar makalesi vardır (Allen 1999, s.373). İstanbul'da çıkan *Levant Herald* gazetesine arkeolojik haberler gönderiyor, Murray'in *Handbook for Travellers* adlı kitabına Truva ile ilgili bölümler yazıyordu.

Lanjouw et Stafleu (1954), Frank Calvert'in topladığı bitki örneklerinin B'de (Berlin Botanik Bahçesi ve Botanik Müzesi Herbariumu) saklı bulunduğunu, örnek sayısının 700'den fazla olup, örneklerin 1880-1884 arasında toplanmış olduğunu kaydeder. *Flora of Turkey*'deki örnek kayıtlarını taradığımızda, onun örneklerinden 29'unun kaydına rastladık. Bu kayıtların çoğunda, örnek toplama yeri kısaca Dardanelles şeklinde yazılıdır. Bir kısmında ise, Gallipoli, Troas, Asmalı Da., Koca Çay, Erenköy gibi dar yayılışları verilmiştir. Örneklerin çoğu numarasızdır. Ancak 3'ünde numara vardır ve en yüksek numara 540'dır (vol.1:270). Çoğu tarihsizdir, ancak dördünde tarih vardır. Tarih bir örnekte 1867 şeklinde, üç örnekte v.1867 gibi ay adı ile birlikte belirtilmiştir (vol.5:619; vol.6:141; vol.7:861). Bu demektir ki, F.Calvert

1880'den çok daha evvel bitki örneği toplayıp kurutmaya başlamış ve uzun süre toplamaya devam etmiştir. Çanakkale örnekleri dışında, *Flora of Turkey*'de onun bir Bursa örneği (vol.7:587) ve iki Balıkesir örneği (vol:6:161; vol.9:396) kayıtlıdır. Balıkesir'e, oradaki maden ocaklarını incelemek için gittiği bilinmektedir (Allen 1999).

Unutmamalıdır ki Frank Calvert, Anadolu'da sadece Çanakkale ve yakınlarından örnek toplamıştır. *Flora*'daki örnek kayıtlarında adı kısaca soyadı ile verilmiştir. *Flora*'ya girmiş olan örneklerinden ancak ikisinin kaydında, Calvert'in önünde F harfini buluyoruz (vol.4:309 ve 328). Erzurum ve yakınlarından bitki örnekleri toplamış olan ve adı *Flora*'daki örnek kayıtlarında ön adı verilmeden kısaca gene Calvert olarak yazılı bulunan bir ikinci toplayıcı vardır. Bu ikinci Calvert, aşağıda tanıttığımız ve Calvert kardeşlerin en büyüğü olan Henry Hunter Calvert'dir.

Henry Hunter Calvert

Henry Hunter Calvert (1816-1882). 1851-1857 yılları arasında Erzurum'da İngiltere konsülüdür. Erzurum ve yakınlarından önemli miktarda bitki örnekleri toplamıştır.

Henry Calvert, Çanakkale yöresinden bitki toplamış olan Frank Calvert'in (1828-1908) en büyük ağabeyidir. Erzurum konsolosluğuna 1851'de gelmiş, yalnız olarak veya konsoloslukta görevli olan James Zohrab ile birlikte Erzurum yakınlarında gezmiştir. 1857'de İskenderiye'ye viskonsül olarak tayin edilmiş, 25 yıl orada görevli olarak kalmış, Mısır ve Arabistan'dan bitki toplamıştır. 29 Temmuz 1882'de Çanakkale'de vefat etmiştir (Desmond 1977).

H.Calvert'in Erzurum bitkileri koleksiyonu hakkında bir fikir elde etmek için, *Flora of Turkey* içinde yer almış örnek kayıtlarını inceledik. Bu kayıtların hepsinde toplayıcı adı, küçük ad verilmeksizin, kısaca Calvert şeklinde bildirilmiştir. *Flora of Turkey*'de kayıtlı olan ve H.Calvert tarafından Erzurum ve yakınlarından tek başına toplanmış örneklerin sayısını 44 bulduk. Örneklerin ancak 10'u numaralıdır. En yüksek örnek numarası 1354'tür. Buna göre, H.Calvert'in Erzurum yöresinden tek başına topladığı örneklerin sayısının 1350'nin üstünde olduğunu tahmin edebiliriz. Örneklerin ancak üçü tarihlidir. Bu tarih iki örnekte 1853, birinde 1859'dur. 1859 tarihi yanlış kayıt olabilir kanısındayız.

H. Calvert'in Erzurum bitkileri koleksiyonunun en önemli yönü, *Flora of Turkey*'de kayıtları bulunan, H.Calvert'in tek başına topladığı örneklerden 18'inin tipörnek, yani ilk defa onun tarafından toplanmış olan, bilim için yeni örnekler olmasıdır. Tipörneklerden 7'si tip, 8'i sintip ve 3'ü lektotip durumundadır. Örneklerin saklı bulunduğu herbaryumlar CGE (Cambridge), E (Edinburgh), OXF (Oxford), K (Kew), ve G'dir (Cenevre). H.Calvert, Doğu

Anadolu'da bulunduğu sırada Batum'a (Gürcistan) gitmiş ve oradan bitki toplamıştır. Batum örneklerinden biri de bir tipörnektir: *Origanum rotundifolium* Boiss., Georgia, circa Batum [1853], Calvert [1065].

H. Calvert'in J.Zohrab ile birlikte oluşturduğu koleksiyondan, *Flora of Turkey*'de 48 örnek kaydına rastladık. Bunlardan biri, bir tipörnektir (vol.1:130). Kaydı ileride H.Calvert'in tipörnekleri listesi içinde verilmiştir. Örneklerin 7'si numaralıdır ve en yüksek örnek numarası 1158'dir. Tarih ancak bir örnek kaydında vardır ve 1867'dir. Bu tarihte bir yanlışlık olduğu kanısındayız. En yüksek örnek numarasına dayanarak, H.Calvert'in J.Zohrab ile birlikte yaptığı gezilerde 1150'nin üzerinde örnek topladığını tahmin edebiliriz. Desmond (1977), H.Calvert'in J.Zohrab ile birlikte 1848-1857 arasında Erzurum ve Cidde'den örnek toplamış ve örneklerini J.Lindley'e göndermiş olduğunu yazar. John Lindley (1799-1865) İngiltere'nin tanınmış botanistlerindedir. Vegter (1988), Oxford Üniversitesi herbaryumu'nda (OXF), H.Calvert ve J.Zohrab'a müşterek olarak, 1300'den fazla örnek barındırdığını kaydeder.

H. Calvert'in koleksiyonu Cenevre'de, *Flora Orientalis* adlı eserin (1867-1888) yazarı olan Edmond Boissier (1810-1885) tarafından incelenmiştir. Bu hususu Boissier'nin kendisi de açıklamıştır (Boissier 1867). *Flora of Turkey*'e dayanarak aşağıda düzenlediğimiz H.Calvert'in tipörnekler listesindeki bitki adlarının yazarları da, bunu kanıtlamaktadır. Boissier yeni türleri adlandırırken, 4 türü H.Calvert'e ithaf etmiş ve bu tür adlarının niteleyicilerinde onun adını kullanmıştır (*calvertii* sözcüğü, Calvert'in anlamına gelmektedir).

vol. 1:101 *Nigella arvensis* L. var. *glauca* Boiss.

1:124 *Consolida hohenackeri* (Boiss.) Grossh.

1:130 *Consolida cornuta* (Davis et Hossain) Davis (Zohrab ile birlikte toplanmış).

1:164 *Ranunculus dissectus* Bieb. subsp. *glabrescens* (Boiss.) Davis

vol. 2:415 *Alcea calvertii* (Boiss.) Boiss.

vol. 3:44 *Colutea armena* Boiss. et Huet

3:364 *Lathyrus chloranthus* Boiss.

vol. 5:309 *Tripleurospermum monticolum* (Boiss. et Huet) Bornm.

5:560 *Centaurea pyrrhoblephara* Boiss.

vol. 6:205 *Convolvulus calvertii* Boiss.

6:496 *Verbascum flavidum* (Boiss.) Freyn et Bornm.

6:639 *Scrophularia versicolor* Boiss.

vol. 7:139 *Lamium macrodon* Boiss. et Huet

7:148 *Lamium galactophyllum* Boiss. et Reuter

7:224 *Stachys huetii* Boiss.

7:495 *Acantholimon calvertii* Boiss.

vol. 8:156 *Allium armenum* Boiss. et Kotschy

vol. 9:496 *Catabrosella parviflora* (Boiss. et Buhse) Alexeev ex R.Mill subsp. *calvertii* (Boiss.) Alexeev ex R.Mill (Eski adı *Colpodium calvertii* Boiss. idi).

vol. 10:187 *Symphytum asperum* Lepechin var. *armeniicum* (Bucknall) Kurtto

Austen Henry Layard

Austen Henry Layard (1827-1894) İngiliz arkeolog, siyaset adamı ve diplomattır. Kuzey Irak'ta Asur harabelerinde kazı yapmış olan öncü arkeologlardandır. Sonra siyasete ve diplomatik hayata atılmış ve 1877-1884 yılları arasında yedi yıl, İngiltere büyükelçisi olarak İstanbul'da bulunmuştur.

P. É. Botta'nın yaşam öyküsünü derlemek için kaynak olarak kullandığımız *La Conquête de l'Assyrie, 1840-1860* adlı, M.T. Larsen'den çeviri kitapta (Monsacré et Beslon 2001), Sir A. H. Layard'ın hayat hikâyesi geniş bir yer işgal eder. Bu esere ilaveten, *Flora of Turkey*'de (1965-2000) adı geçen örnek kayıtları ile M. N. Chaudri et al.'nin (1972) ve R. Desmond'un (1974) İngiliz botanistler ile ilgili yayınlarından faydalanarak, Layard hakkında derlediğimiz bilgileri aşağıda özetlemiş bulunuyoruz.

A. H. Layard, 5 Mart 1827'de Paris'te doğdu. Orta halli bir ailenin çocuğu idi. Ailesi onun avukat olmasını istiyordu ve bu amaçla onu Seylan'da (bugün Sri Lanka) avukat olan amcasının yanına gönderecekti. Layard, müzelerde gördüğü antik eserlerin etkisinde kalan, henüz 22 yaşında bir gençti. Seylan'a gidecek bir tanıdığı ile birlikte, 1839'da yola çıkarak, Karadağ, Arnavutluk, Makedonya üzerinden İstanbul'a vardı. Layard, Filibe'de (Bulgaristan) sıtmaya yakalandı. Bu hastalık, Yakınoğu'da bulunduğu süre boyunca onu terk etmeyecekti. İstanbul'dan hareketle, Batı Anadolu'da gördükleri eski harabeleri inceleyerek, Kudüs, Halep ve Musul'a, oradan Bağdad'a ve Kermanşah'a (İran) gittiler. Burada iki arkadaşın yolları ayrıldı. Yol arkadaşı, Afganistan üzerinden Hindistan'a ve oradan Seylan'a vardı. Layard ise güney yolunu takiben İsfahan'a gitti. Daima harabeler peşindeydi. İran dağlarında hayati tehlikelerle karşılaştı ve hasta ve bitkin olarak Basra'ya ve oradan Bağdat'a dönebildi. Musul'a gittiğinde, artık Seylan'a gitmeyecek ve arkeolojik kazılara başlayacaktı. Kazılarına Kuyuncak'ta başladı, sonra Habur yöresine gitti, nihayet Babil'i araştırdı. Babil'deki kazılar verimsiz oldu. Hasta idi. Arazi çalışmalarına son verdi. 9 Kasım 1845'te Nemrud'u kazmakla başladığı arkeolojik araştırmalara beş buçuk yıl sonra veda edecekti. Tedavi gördü. 1851'de Londra'da idi. Bir yıl sonra Parlamento üyesi oldu. Artık siyasi hayata giriyordu. 1869'da Madrid'deki İngiltere büyükelçiliğine atandı. 1877'de İstanbul'a büyükelçi olarak geldi ve bu görevde 7 yıl kadar kaldı. 1884'te Venedik'e çekildi. 5 Temmuz 1894'te Londra'da vefat etti. İngiltere'ye

gönderdiği tarihi eserler Londra'da British Museum'dadır. Ninova ve Babil harabeleri hakkında kitap yazmıştır.

Flora of Turkey'in onbir cildini (1965-2000) taradığımızda, bu eserin ilk 3 cildi ile 6 ncı ve 7 nci ciltlerinde, Layard'ın 10 örneğine rastladık. Bu örneklerden beşi Van ve Hakkâri illerinden toplanmıştır. Kayıtlarda bir tarih yoktur. Bu tarih büyük bir ihtimalle 1849 yılı olmalıdır. Zira Layard Musul'a son gidişinde, İstanbul'dan 28 Ağustos 1849'da hareket etmiş, Trabzon'a çıkmış ve Van yolu ile Musul'a ulaşmıştır (Monsacré et Beslon 2001, s.255 ve 256). *Flora of Turkey*'de kayıtlı bulunan, Layard'ın Türkiye'den toplamış olduğu kesinlikle bilinen 5 örneğin kayıtları şöyledir:

vol. 2:435 *Linum persicum* Boiss. -- C9 Hakkari: between Piran Da. and district of Hakkari, Layard.

vol. 6:339 *Onosma sericeum* Willd. -- B 10 Van: Başkale, Layard 318.

6:363 *Onosma mutabile* Boiss. -- B9 Van: Başkale, Layard 315.

vol. 7:144 *Lamium crinitum* Monbret et Aucher ex Bentham -- B9 Van: Başkale, Layard.

7:229 *Stachys setifera* C.A.Meyer -- B9/10 Van: Başkale, Layard.

Diğer 5 örneğin toplandığı yerler, örnek kayıtlarında "Kurdistan" veya "mountains of Kurdistan" şeklinde yazılıdır ve *Flora of Turkey* bu örnekleri kare bildirmeksizin Türkiye'den toplanmış gibi göstermektedir. Kanımızca durum, *Flora of Turkey*'in kabul ettiği gibi kesin değildir. Hududu belli olmayan Kürdistan alanı içinde, Kuzey Irak'ın ve Batı İran'ın da dağları vardır. Ayrıca örnekler tarihsizdir. Bu durum da yer tayininde yardımcı olamamaktadır. Bu nedenle aşağıdaki beş Layard örneğinin Türkiye'den toplanmış olduğu şüphelidir. Son örnek bir tipörnektir ve Layard'ın adını taşımaktadır:

vol. 1:143 *Adonis aleppica* Boiss.

1:171 *Ranunculus polyrhizos* Steph. ex Willd.

vol. 2:434 *Linum nodiflorum* L.

2:442 *Linum pubescens* Banks et Sol. subsp. *pubescens*

vol. 3:347 *Lathyrus layardii* J.Ball ex Boiss. (tipörnek).

Flora of Turkey'de kayıtlı olan Layard örneklerinden ancak ikisinde numara vardır: 315 ve 318. Diğerleri numarasızdır. Bu numaralar, Layard'ın Yakınoğu'da geçirdiği beş buçuk yıl içinde 300'den fazla bitki örneği topladığını ima etmektedir. Örnekleri İngiltere'de BM (British Museum), E (Edinburgh) ve K (Kew)'da saklıdır (*Flora of Turkey* vol.3, Chaudri et al. 1972, Desmond 1977). Sir A. H. Layard'ın Ninova ve Babil harabeleri, Asur çivi yazısı hakkında yayınları vardır.

Ronald Charles Lindsay

Ronald Charles Lindsay (1877-1945), İngiliz hariciyecidir. 1925-1926'da Ankara'da İngiltere büyükelçisidir. Çankaya'dan bitki örnekleri toplamıştır.

Sir R. C. Lindsay'in aşağıda özetlediğimiz yaşam öyküsü hakkındaki bilgileri, makalemizin sonunda adresini bildirdiğimiz iki web sitesinden temin etmiş bulunuyoruz.

R. C. Lindsay 3 Mayıs 1877'de doğdu. Ailenin beşinci oğlu idi. Öğrenimini Winchester College'de yaptı. Dış ülkelerde İngiltere'nin hizmetinde çalıştı. 1913-1919'da Mısır'da İngiltere'nin mali işler ofisinde, 1919-1920'de U.S.A.'da Washington büyükelçiliğinde görev aldı. 1920'de Fransa'ya tam yetkili elçi olarak gönderildi. 1921-1924'te İngiltere'de Dışişleri Bakanlığı'nda görevli idi. 1925-1926'da Türkiye'de, 1926-1928'de Almanya'da büyükelçi oldu. 1928'de İngiltere'ye döndü. İki yıl Londra'da Dış İşleri Bakanlığı'nda kaldıktan sonra, 1930'da Washington'a büyükelçi olarak gitti. Bu görevde 1939'a kadar kaldı ve emekli oldu. 21 Ağustos 1945'te vefat etti. Şövalye nişanı ve çeşitli rütbelerle ödüllendirilmişti. 1933'te Harvard Üniversitesi ona onursal hukuk doktoru unvanını verdi.

R. C. Lindsay Ankara'da İngiltere'nin büyükelçisi iken, 1926 yılında Çankaya'dan ve Ankara yakınından topladığı 87 bitki örneğini Kew herbaryumuna göndermiştir. Koleksiyon Kew botanistlerinden A.R.Horwood (1879-1937) ve W.B.Turrill (1890-1964) tarafından incelenmiş ve tayin sonuçları *Kew Bulletin of Miscellaneous Information*'da yayımlanmıştır (Horwood et Turrill 1927). R.C.Lindsay, gönderdiği koleksiyona eklediği bir notta, kendisinin botanist olmadığını, zevk aldığı için bitkileri toplayıp kurduğunu, örneklerin 15 Nisan - 7 Haziran 1926 tarihleri arasında Çankaya yakınlarından toplanmış olduğunu yazmış ve Ankara'nın kara iklimine sahip olduğunu, arazinin çıplak olup başlıca kokulu bitkiler yetiştirdiğini kaydetmiştir (Horwood et Turrill 1927, s.4).

Flora of Turkey'de (1965-2000) Lindsay'in 13 örneğinin kaydına rastladık. Hepsi B4 Ankara'dan toplanmış olup, onbiri Çankaya kayıtlıdır. Onbiri numaralı, ikisi numaralıdır. En düşük örnek numarası 5a, en yüksek olanı 85'tir. Onbiri tarihsiz, ikisi tarihlidir. Tarihler, birinde 1-20.v.1926, diğerinde 10-20.v.1926 şeklinde kayıtlıdır.

Turrill, Lindsay'in koleksiyonunda iki yeni tür bulmuştur. Bugün bu türlerden birinin yeni olmadığı, daha evvel betimlenmiş bir tür ile aynı olduğu anlaşılmıştır.

vol. 2:499 *Ruta lindsayi* Turrill – B4 Ankara: Ankara, Lindsay 85. Bu tür adı, bugün geçerli olan *Haplophyllum thesioides* (Fisch. ex DC.) G.Don adı ile eşanlamlıdır.

vol. 3:315 *Vicia anatolica* Turrill – B4 Ankara: Çankaya, nr Ankara, 10-20.v.1926, Lindsay 51 (K).

Felix von Luschan

Felix von Luschan (1854-1924), Avusturyalı hekim, arkeolog, antropolog ve etnologdur. Anadolu'da arkeolojik araştırmalar yapmış, bitki toplamış olan çok yönlü, gezgin bir araştırmacıdır. Türkiye florası üzerinde çalışmış Avusturyalı bilim adamlarını tanıtan bir makalesinde F.Speta (1994), F.Luschan'ın yaşam öyküsünü aşağıdaki şekilde özetlemiştir.

Felix von Luschan 11 Ağustos 1854'te Hollabrunn'da (Niederösterreich, Aşağı Avusturya) doğdu. Babası avukat idi. Viyana'da tıp okudu ve 1878'de hekim oldu. 1880'de Dalmaçya, Karadağ ve Arnavutluk'ta gezdi. 1881 ve 1882'de Lycia'da (Fethiye-Antalya bölgesi) ve Caria'da (Muğla bölgesi) araştırma yaptı. 1882'de Viyana Üniversitesi'nden etnoloji diploması aldı. Artık ömrü boyunca bu alanda çalışacaktı. 1885'te Berlin'de Etnoloji Müzesi'ne asistan olarak girdi 1888'de Münich Üniversitesi'nde doktora yaptı, Dr.phil. ünvanını aldı. 1904-1910 yıllarında müzenin Afrika ve Okyanusya bölümünün direktörlüğünü üstlenecekti. 1887-1902 arasında Güneybatı Anadolu halkının adetlerini, alışkanlıklarını, dilini inceledi, Güneydoğu Anadolu'da Zincirli harabelerinde arkeolojik çalışmalar yaptı. Daha sonra Afrika'ya yöneldi. 1904'te Pigmeler arasında idi. 7 Şubat 1924'te Berlin'de vefat etti.

Luschan hakkında daha geniş bilgiyi Avusturya Bilimler Akademisi'nin (Österreichische Akademie der Wissenschaften) web sitesinde buluyoruz. Bu sitede, Nisan 2005'te Hollabrunn'da, onun adına bir simpozyum düzenlendiğini, 2009 yılında da aynı akademinin, Luschan'ın etkinliklerini derleyen bir kitap yayımladığını öğreniyoruz (Ruggendorfer et Szemethy 2009). Siteden temin ettiğimiz bazı tamamlayıcı bilgileri aşağıda veriyoruz.

Luschan, 1904-1910 yılları arasında Berlin'de "Königliche Museum für Völkerkunde" de (bugün Ethnologische Museum) Afrika ve Okyanusya bölümünün direktörüdür. Gene Berlin'de Humboldt Üniversitesi'ndeki Antropoloji Kürsüsü'nün başındadır.

Luschan Anadolu'ya ilk defa olarak 1881'de geldi. Viyana'da arkeolog olan Alman Otto Benndorf'un (1838-1907) Anadolu'da Lycia'da başlattığı arkeolojik araştırmalara katıldı. Ekip, Gölbaşı'nda (Trysa) yaptıkları kazıda bir tapınak ortaya çıkardı. Bu tapınak bugün Viyana'dadır. 1882-1884'te Pamphylia'da (Antalya bölgesi) ve Pisidia'da (Isparta bölgesi) idi. 1883'te Nemrut dağı'na çıktı. Zincirli'de geç Hitit Devleti'nin başkenti olan Sam'al harabelerini keşfettiler. 1884-1885'te Lycia, Pamphylia, Cilicia (Adana bölgesi)

ve Suriye'de çalıştı. 1905'te, iyi resim çeken eşi Emma von Hochstetter ile beraber Güney Afrika'ya gitti. 1914'te, British Science Association'ın daveti üzerine, eşi ile birlikte Avustralya'da idi. Birinci Dünya Savaşı çıkınca, Amerika Birleşik Devletleri'ne geçtiler.

Edinburgh'da, *Flora of Turkey* projesi ekibinde yer alan R.R.Mill, F.von Luschan'ın bitki toplayıcısı yönünü tanıtan makalesinde (Mill 1983), onun 1881, 1882 ve 1883 yıllarında Anadolu'da bitki topladığı yerlerin Luschan zamanındaki adları ile, bu yerlerin bugünkü adlarını, yerin coğrafi koordinatları ile birlikte bir liste halinde sunmuş ve bu yerleri bir harita üzerinde işaretlemiştir. Aynı makaleden (Mill 1983), Luschan'ın koleksiyonunun Viyana Üniversitesi Herbariumu'nda (WU) saklı bulunduğunu, bu koleksiyonun herbarium botanistlerinden Otto Stapf (1857-1933) tarafından incelenmiş ve teşhis sonuçlarının iki makale halinde yayımlanmış olduğunu öğreniyoruz (Stapf 1885, 1886). Mill'in makalesinin sonunda, Stapf'ın iki makalesinden derlenmiş olarak, Luschan'ın toplamış olduğu yeni taksonların bir listesi eklidir.

Stapf, Luschan'ın koleksiyonunda 22 familya içine dağılmış 81 tipörnek saptamıştır (Mill 1983). Bu listede kayıtlı olan taksonlar arasında, daha sonra iyi bilinmeyen, konspesifik kabul edilen, tipörneği bulunamamış veya görülememiş olanların varlığı sonucu, *Flora of Turkey*'deki tipörnek sayısı, 13 familya içine dağılmış olarak 29 tipörneğe düşmüştür. *Flora of Turkey*'in kaydettiği, Luschan tarafından toplanmış tipörneklerin adları aşağıda verilmiştir. Dört tipörneğin epitetinde onun adını görüyoruz.

- vol. 1:224 *Papaver spicatum* Boiss. et Bal. var. *luschanii* Fedde
 1:233 *Papaver rhopalotheca* Stapf
 1:415 *Draba bruniiifolia* Stev. subsp. *heterocoma* (Fenzl) Coode et Cullen var. *nana* (Stapf) Schulz
 vol. 2:25 *Arenaria luschanii* McNeill
 2:110 *Dianthus eretmopetalus* Stapf
 2:124: *Dianthus acrochlorus* Stapf
 2:229: *Silene cryptoneura* Stapf
 2:256 *Paronychia argyroloba* Stapf
 vol. 3:117 *Astragalus oreites* G.Beck ex Stapf
 vol. 4:616 *Scabiosa lycia* Stapf
 vol. 5:502 *Centaurea luschaniana* Heimerl
 vol. 6:482 *Verbascum trapifolium* (Stapf) Huber-Morath
 6:577 *Verbascum chrysochaete* Stapf
 6:749 *Veronica orientalis* Miller subsp. *nimrodi* (Richter ex Stapf) M.A.Fischer
 vol. 7:51 *Ajuga chamaepitys* (L.) Schreber subsp. *cuneifolia* (Stapf) P.H.Davis

- 7:58 *Teucrium alyssifolium* Stapf
 7:183 *Sideritis curvidens* Stapf
 7:326 *Calamintha piperelloides* Stapf
 7:439 *Salvia chrysophylla* Stapf
 7:457 *Salvia dichroantha* Stapf
 7:744 *Asperula bryoides* Stapf
 7:746 *Asperula lycia* Stapf
 vol. 8:54 *Arum dioscoridis* Sm. var. *luschanii* R.Mill
 8:241 *Ornithogalum alpigenum* Stapf
 8:321 *Gagea luteoides* Stapf
 8:447 *Gladiolus humilis* Stapf
 8:450 *Gladiolus micranthus* Stapf
 vol. 10:27 *Papaver guerlekense* Stapf
 10:185 *Onosma sorgerae* Teppner var. *subglabrum* Teppner

Luschan'ın Anadolu bitkileri örnekleri Viyana Üniversitesi Herbariumu'nda (WU) saklıdır. Edinburgh'da (E) ve Kew'da (K) da örnekleri vardır (Chaudri et al 1992, *Flora of Turkey* 1965-1988). Orijinal koleksiyonunda ne miktarda örneği bulunduğu ancak WU'dan öğrenilebilir. *Flora of Turkey*'de bu örneklerden ancak 103 kadarı kayıtlıdır. Örnek kayıtlarında numara yoktur. Tarih bir kısmında eksiktir. Mevcut olan tarihlerden, Luschan'ın Güneybatı Anadolu'dan (Muğla, Antalya, İzmir) 1881 yılında, Haziran başından Temmuz başına kadar uzanan bir sürede, ve 1882 yılında da Nisan, Mayıs, Haziran ve Temmuz aylarında ve Ağustos başında örnek toplamış olduğu anlaşılmaktadır. Güneydoğu Anadolu (Nemrut dağı) örneklerinin sayısı azdır, Haziran 1883 tarihini veya sadece 1883 kaydını taşır. R.R.Mill'den öğrendiğimize göre (Mill 1983), Luschan'ın örnekleri itina ile toplanmamıştır. Etiket kayıtları, ancak toplama yerini, tarihini ve Luschan'ın adını taşımaktadır. Botanik onun çalışma alanı değildir.

Luschan verimli bir araştırmacıdır. Her araştırma gezisi ardından araştırma sonuçlarını kitap halinde yayımlamıştır. *Reisen in Vorderasien* (Wien 1886), *Ausgrabungen in Sendschirli* (5 vols., Berlin 1893-1925), *Reisen in Südwestlichen Kleinasien* (2 vols., Wien, 1889, H.Petersen ile birlikte) Anadolu ile ilgili olanlardır. Ana konusu olan antropoloji alanında da eserleri vardır.

Heinrich Schliemann

Heinrich Schliemann (1822-1890), Alman tüccar, iş adamı ve arkeologdur. 1869'da Amerikan uyruğuna geçmiştir. Truva ve Mikena'da yaptığı kazılar ve açığa çıkardığı hazineler ile ünlüdür.

H.Schliemann'ın yaşam öyküsünü bilmek için elimizde bir kitap vardır: Hervé Duchêne'in Ali Berkay tarafından Türkçeye çevrilmiş olan, *Troia Hazinesi veya Schliemann'ın Düşü* adı altında yayımlanan kitabıdır (Yapı Kredi yayınları, 2002).

H.Schliemann 5 Ocak 1822'de Neubukow'da (Rostock yakını, Mecklenburg, Kuzey Almanya) doğdu. Babası köyün papazı idi. Bir meslek okulunda 3 yıl kadar okuduktan sonra, bir bakkal dükkânında çıraklık yaptı. Güney Amerika'ya gitmek için bindiği gemi, Hollanda açıklarında battı. Amsterdam'da bir firmaya kâtip olarak girdi. 1846'da ticari mümessil olarak St. Petersburg'a gönderildi. Orada kendi adına ticaret yaptı ve toptancı tüccar oldu, bir servet edindi. 1850-1852 arasında Kaliforniya'da idi. Orada altın arayıcılarına faizle para verdi. Büyük servetini 1854-1856 Kırım Savaşı sırasında yaptı. Çarın birliklerine erzak, askeri malzeme temin etti. Sonra dünyayı dolaştı. İsveç, İspanya, Kahire, Kudüs, Hindistan, Çin ve Japonya'ya gitti. Paris'e yerleşti. Sorbonne'a öğrenci oldu. Küba'da yatırım yaptı. Roma ve Pompei'yi, Yunanistan'ı gezdi. Paris'te yayımlanan *Ithake, Peloponisos, Troia* adlı kitabından dolayı, Rostock Üniversitesine ona doktor ünvanını verdi. 1869'da New York'da Amerikan yurttaşlığına geçti. 1870'de Truva'da Hisarlık tepelerinde kazıya başladı. 1871, 1872 ve 1873'te kazıya devam etti. 1873'te Priamos'un hazinesini ortaya çıkardı. 1874'te Mikena'da kazdığı mezar çukurlarında altın masklar buldu. 1878'de Atina'da kendine şahane bir köşk inşa etti. 1882'de arkeolog Wilhelm Dörpfeld'i (1853-1940) yardımcı olarak yanına aldı. 27 Aralık 1890'da Napoli'de öldü. Naaşı Atina'ya götürüldü.

H. Schliemann'ın Anadolu'dan bitki örneği toplamış olduğunu iki kaynaktan öğreniyoruz. I.H.Vegter (1986), onun "Troas (Ida Mt)" dan 1880-1881 arasında 28 örnek toplamış olduğunu ve bu örneklerin B'de (Berlin Botanik Bahçesi ve Botanik Müzesi Herbaryumu) saklı bulunduğunu kaydetmiştir. *Flora of Turkey*'de (1965) ise, onun A1(A) Çanakkale: Thymbra'dan toplanmış olan tarihsiz ve numarasız sadece bir örnek kaydına rastladık (vol.1:421).

Rudolf Ludwig Karl Virchow

Rudolf Ludwig Karl Virchow (1821-1902), Alman hekim, antropolog, etnolog, arkeolog, tıp tarihçisi, siyaset adamıdır. 1879 yılında Truva'ya gelmiş, harabeleri gezmiş ve buradan bir miktar bitki örneği toplamıştır.

Rudolf Virchow'u tanımak, yaşam öyküsü ve bilimsel etkinlikleri hakkında bilgi edinmek için, başlıca Christian Andree'nin 1976'da yayımlanmış olan *Rudolf Virchow als Prähistoriker* adlı eserinden (Andree 1976) ve Berlin'de Charité hastanesinin Tıp Tarihi Müzesi'nin Ağustos 2002'de

tertiplendiği Virchow ile ilgili sergiye ek olarak yayımladığı kitaptan (Berl. Mediz. hist. Museum 2002) faydalandım.

Rudolf Virchow, 13 Ekim 1821'de, ailenin tek çocuğu olarak Schivelbein'da (Pomeranya, Kuzey Almanya, bugün Swidwin) doğdu. Liseyi Köslin'de (bugün Polonya'da Koszalin şehri) bitirdikten sonra, Berlin'de Militärärztliche Akademie'ye (Askeri Tıp Akademisi) girdi. Burada tıp ve kimya okudu. 1843'te mezun oldu. Ertesi yıl, aynı şehirdeki Charité hastanesine asistan girdi. 1846'da uzmanlık sınavlarını verdi ve stajyerlere patolojik anatomi derslerini vermeğe başladı. 1847'de *Archiv für pathologische Anatomie und Physiologie und für klinische Medizin* adlı dergiyi çıkardı. 1849'da Würzburg Üniversitesi'ne profesör atandı. 1856'da Berlin Üniversitesi'ne geçti. 1858'de yayımladığı *Cellularpathologie in ihrer Begründung auf physiologische und pathologische Gewebenlehre* adlı kitabı ile tanındı. Ortaya attığı hücre patolojisi kavramı ile, bir hücrenin diğer bir hücreden meydana geldiğini, hastalıkların dokudaki hücrelerin kötü koşullar karşısında gösterdikleri tepkiler olduğu fikrini savundu. 1869'da *Deutsche Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte* adlı derneği kurdu. Birçok arkeolojik projeye başkanlık etti. 1873'te, Çanakkale'de yaşayan ve Truva'da kazılar yapan Frank Calvert'i, onun arkeolojik bir makalesini okumakla tanıdıktan sonra, Calvert'in topraktan çıkardığı iskelet ve kemikleri incelemek için ondan izin istedi. Calvert elindeki materyeli ona, Berlin'e gönderdi. Daha sonra 1879'da Virchow'un kendi de Truva'ya geldi. Burada bir ay kadar kalarak, Calvert ile birlikte yörede coğrafi, jeolojik faunistik ve floristik araştırma yaptı. Virchow araştırma sonuçlarını geniş makaleler halinde sundu. Bu konuda konferanslar verdi. Mart 1890'da tekrar Truva'ya geldi ve Truva'da yapmış olduğu kazılarla ün salmış olan H. Schliemann'ın Hisarlık'ta düzenlediği Truva Konferansı'na katıldı. Bu konferansta, Osmanlı Devleti'nin Müzeler Umum Müdürü olan Osman Hamdi Bey de hazır bulunuyordu. Konferans dönüşü Virchow, İstanbul'da La Société Impériale de Médecine'in (Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane) misafiri olarak, bu derneğin 25 Nisan 1890 günkü oturumuna katıldı. Virchow burada lepra konusunda açılan tartışmalara iştirak ederek, lepra basilinin insandan insana sirayeti ve insan vücudunda yerleştiği organlar hakkında konuştu (*Gazette Médicale d'Orient*, 1890). Ertesi akşam Berlin'e uğurlandı. Virchow çok seyahat eden, gittiği her yerde müzeleri gezen, faal bir araştırmacı idi. Çok sayıda yayın yaptı. Bilim dışında siyasete de atılmıştı. 1862'de Prusya Meclisi'ne seçilmiş, bu sırada liberal bir parti kurmuştu. İlerici görüşleri vardı. 5 Eylül 1902'de Berlin'de vefat etti.

Virchow, 1879 yılında Truva'da yaptığı incelemeler sırasında, yöreden bitki örnekleri de toplamış, F. Calvert'ten de örnek toplayıp kendisine göndermesini istemiştir. Koleksiyonunu Berlin'e götürmüştür. Virchow'un bitki koleksiyonu B'de saklıdır ve 160 kadar örnek içerir (Vegter 1988). *Flora of*

Turkey'de onun 16 numarasız örneğine rastladık. Bu örneklerden yalnız biri (vol.8:494), 1879 tarihini taşımaktadır, diğerleri tarihsizdir (vol.1:212, 356; vol.3:295, 307, 501; vol.4:213, 444, 550; vol.6:99; vol.7:78; vol.8:327, 387, 483, 494, 520; vol.9:121). Boissier'nin *Flora Orientalis*'inin beşinci cildinde sayfa 754'te Virchow'un dört, sayfa 755, 758, 762'de birer örnek olmak üzere, toplam 7 örneğinin kaydı vardır.

Berlin'deki Alman botanist Paul Ascherson (1834-1913), Alman bitki toplayıcısı Paul Sintenis'in 4.v.1883 tarihinde Çanakkale'de Thymbra tepelerinde topladığı 37 numaralı yeni bir *Papaver* örneğini Virchow'a ithaf etmiş ve bu yeni türe *Papaver virchowii* adını vermiştir. Bu tür, E.Boissier (1810-1885) tarafından betimlenmiş ve *Flora Orientalis*'in süplemanında (Boiss.Fl.Or.Suppl 1888:23) yayımlanmıştır. Bilimsel adı *Papaver virchowii* Asch. et Sint. ex Boiss.'dir. Türün özelliği petallerin kırmızı oluşu, her petalin biri tabanda, diğeri tepede olmak üzere iki siyah leke taşımasıdır. Bitki tek yıllık, alçak boylu, sevimli bir bitkidir. A.Baytop tarafından 1.v.1978 tarihinde toplanmış bir örnek (ISTE 39157), lekeleri siyah değil de, sarımsı beyaz olan bir *Papaver virchowii* mutantıdır.

James Ernest Napoleon Zohrab

James Zohrab (1830-1891), İran Ermenisi bir İngiliz diplomattır. Odessa, Sarayev, Cidde, Erzurum ve St. Thomas'ta İngiliz konsolosu olmuştur, daha evvel, Kırım Savaşı sırasında İngiliz ordusunda tercümanlık yapmıştır. İstanbul'da doğmuş, Halifax'ta ölmüştür. Erzurum yöresinde H.H.Calvert ile birlikte örnek topladığı gibi, tek başına da gezip örnek toplamıştır. *Flora of Turkey*'deki hepsi tarihsiz olan 48 örnek kaydı bunu kanıtlamaktadır. Örneklerin 36'sı numaralıdır. En düşük örnek numarası 48, en yüksek olanı 828'dir. Zohrab'ın Erzurum yöresinden tek başına oluşturduğu bitki koleksiyonunda 900'e yakın örnek bulunduğunu söyleyebiliriz. J.Zohrab Erzurum'da, İsviçreli bir bitki toplayıcısı olan A.Huet du Pavillon (1829-1907) ile tanışmış ve onunla birlikte örnek toplamıştır. *Flora of Turkey* vol.8:298'de rastladığımız bir örnek kaydı (B8 Erzurum:Tech Dagh, 2800 m, Huet et Zohrab 651) buna bir delildir. A. Huet du Pavillon 1853'te Erzurum'a gelmiş ve bu yöreden zengin bir bitki koleksiyonu ile İsviçre'ye dönmüştür.

Açıklama. “*La Conquête de l'Assyrie*”, “*Finding the Walls of Troy*” ve “*Rudolf Virchow als Prähistoriker*”, “*Zwischen Charité und Reichstag, Rudolf Virchow*” adlı kitaplar ile “Pioneer, Scholar, and Victim: an Appreciation of Frank Calvert” adlı makaleyi bana temin etmiş olan Prof. Dr. Feza Günergun'a teşekkür borçluyum. J. Zohrab'ın özgeçmişi hakkında internette bulduğu bilgileri bana vermiş olan Dr. Şeref Etker'e çok teşekkür ederim.

Kaynaklar

- Allen, S.H. 1999. *Finding the Walls of Troy, Frank Calvert and Heinrich Schliemann at Hisarlık*, University of California Press, Berkeley, Los Angeles, London.
- Andree, Ch. 1976. *Rudolf Virchow als Prähistoriker*, Band 1, Virchow als Begründer der neueren deutschen Ur- und Frühgeschichts Wissenschaft. Böhlau – Verlag, Köln, Wien.
- Baytop, A. 2010. Plant collectors in Anatolia (Turkey), *Phytologia Balcanica* 16(2):187-213.
- Berliner Medizinhistorisches Museum der Charité. 2002. *Zwischen Charité und Reichstag, Rudolf Virchow, Mediziner, Sammler, Politiker*. Begleitbuch zur Ausstellung “Virchows Zellen, Zeugnisse eines engagierten Gelehrtenlebens in Berlin”, 29 August bis 27 Oktober 2002.
- Boissier, E. 1867. *Flora Orientalis* vol.1, Basileae, s. xx.
- Buser, R.(ed.). 1888. *Flora Orientalis, Supplementum*, Genevae et Basileae, s.23.
- Chaudhri, M.N., Vegter, I.H., De Wal,C.M. 1972. *Index Herbariorum, Part II(3), Collectors, Regnum Vegetabile* vol.86, Utrecht, s.418 ve 470.
- Davis, P.H.(ed.). 1965-1985. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vols.1-9, Edinburgh.
- Davis, P.H. et al.(eds.). 1988. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol.10, First Supplement, Edinburgh.
- Desmond,R. 1977. *Dictionary of British and Irish Botanists and Horticulturists*, London, s.114 ve 377.
- Duchêne, H. 2002. *Troia Hazinesi veya Schliemann'ın düşü*, çeviren Ali Berkay, Yapı Kredi Yayınları, Genel Kültür Dizisi, İstanbul.
- *Gazette Médicale d'Orient*. 1890. Bulletin, La Société Impériale de Médecine de Constantinople, XXXIIme Année, No.4, 30 Avril 1890, p.49-51.
- Güner,A. et al.(eds.) 2000. *Flora of Turkey and the East Aegean Islands*, vol.11, Second Supplement, Edinburgh.
- Holmgren, P.K. et al. 1990. *Index Herbariorum, Part I, The Herbaria of the World*, eighth edition, New York.
- Horwood, A.R., Turrill,W.B. 1927. On the Flora of the Nearer East:III. A collection made by the Rt.Hon.Sir Ronald C.Lindsay, G.C.M.G., C.B., C.V.O., near Angora, *Kew Bull.Miscell. Information*, No.1:3-14.
- Lanjouw, J., Stafleu,F.A. 1954. *Index Herbariorum, Part II(1), Collectors, Regnum Vegetabile* vol.2, Utrecht, s.88 ve 112.
- Mill, R.R. 1983. The Anatolian itineraries of Felix von Luschan, *Notes RBG Edinburgh* 41(1):57-64.
- Monsacré, H., Beslon,Ch.(çev.). 2001. *La Conquête de l'Assyrie, 1840-1860*. “Larsen,M.T., 1994, *Sunkne Paladser*” adlı eserin İngilizce çevirisinden Fransızca çeviri, Paris.

- Robinson, M. 1994. Pioneer, Scholar, and Victim: an Appreciation of Frank Calvert (1828-1908), *Anatolian Studies*, vol. XLIV:153-168.
- Ruggendorfer, P., Szemethy, H.D. (eds.). 2009. *Felix von Luschan (1854-1924), Leben und Wirken eines Universalgelehrten*, Österreichische Akademie der Wissenschaften, Böklau Verlag, Wien-Köln-Weimar.
- Speta, F. 1994. Österreichs Beitrag zur Erforschung der Flora der Türkei, in *Blumen der Türkei* (ed. F. Speta), *Stapfia* 34:13.
- Stapf, O. 1885 et 1886. Beiträge zur Flora von Lycien, Carien und Mesopotamien, *Denkschrift Akad. Wiss. Wien, Math. Nat. Kl.* 50(1):73-119; 51(2):347-383.
- Vegter, I.H. 1986. *Index Herbariorum, Part II(6), Collectors, Regnum Vegetabile* vol.114, Utrecht, s.844.
- Vegter, I.H. 1988. *Index Herbariorum, Part II(7), Collectors, Regnum Vegetabile* vol.117, Utrecht, s.1090 ve 1211.
- http://en.wikipedia.org/wiki/Ronald_Lindsay
- <http://thepeerage.com/p2097.htm#i20962>
- <http://manucharian.0catch.com/zdetail6.html>
- <http://manucharian.0catch.com/zalphe.html#JamesErnestNapoleon>

Archeologists, anthropologists and diplomats who have collected plant specimens from Anatolia

We aimed to know more about the persons who, although performing a profession not connected with botany, enjoyed preparing plant collections from an Anatolian area. By depositing their collections to European herbaria, they have been helpful in the advancement of our knowledge on the Turkish flora.

Paul Émile Botta (1808-1870). French physician, archeologist, consul, traveller-naturalist in the Musée National d'Histoire Naturelle de Paris. A pioneer in the excavation of the Assyrian ruins in Ottoman Iraq. *Flora of Turkey* cites 3 of his specimens. They are collected from Diyarbakır. Two are types. His collections are in P and G. **Frank Calvert (1828-1908).** British consul, archeologist. He lived in Çanakkale on the Dardanelles. He was the youngest son of the Calvert's family. He detected the place of the ancient Troy some 20 years before H.Schliemann and made there a first excavation. He sent his plant specimens collected from Çanakkale to B, which counted more than 700 in number. *Flora of Turkey* cites about 30 of them. He also visited Bursa and Balıkesir and collected there. He has about 20 scientific papers published between 1859 and 1902, dealing with archeology, paleontology and anthropology. **Henry Hunter Calvert (1816-1882).** British consul in Erzurum from 1851 to 1857. He was the first child of the Calvert family. Alone or together with James Zohrab, a member of the British Consulate in Erzurum, he

collected a great number of plant specimens in the vicinities of Erzurum. H.Calvert's collection counts more than 1350 specimens. The collection Calvert + Zohrab has more than 1150. H.Calvert has added 19 types to the Turkish flora, one of them being collected jointly with Zohrab. The specimens of H.Calvert are distributed to CGE, E, G, K and OXF. **Austen Henry Layard (1839-1894).** British archeologist, politician, diplomat. One of the pioneers who excavated the Assyrian ruins in Ottoman Iraq. He was the British ambassador to The Porte between 1877 and 1884. *Flora of Turkey* cites 5 of his specimens. They are collected from Van and Hakkari. His collections are in BM, E and K. **Ronald Charles Lindsay (1877-1945).** British diplomat. Ambassador at Ankara in 1925-1926, he collected 87 plant specimens from Çankaya (Ankara). His collection is kept at K. *Flora of Turkey* cites 13 of his specimens. One is a type. **Felix von Luschan (1854-1924).** Austrian physician, archeologist, anthropologist, ethnologist. He excavated in 1881 and 1882 in SW Anatolia, and in 1883 in the vicinity of Nemrut dağı (Adıyaman). He collected plant specimens from these areas. They are lodged in WU. *Flora of Turkey* cites a hundred of them. 29 are types. **Heinrich Schliemann (1822-1890).** German, and from 1869 on American, tradesman, entrepreneur, archeologist. He is known for his excavations in Troia and Mykenai. One undated specimen of his cited in *Flora of Turkey* reveals that he has collected plant specimens from Troy. His 28 specimens are housed in B. **Rudolf Virchow (1821-1902).** German physician, anthropologist, ethnologist, archeologist, medical historian, politician. He devised the concept of cellular pathology. He visited in 1879 the antic ruins of Troy where he collected about 160 plant specimens lodged in B. *Flora of Turkey* cites 16 of them. A *Papaver* species collected by P. Sintenis in 1883 from Thymbra is dedicated to him: *P. virchowii* Asch. et Sint. ex Boiss. **James Zohrab (1830-1891).** He was an official translator during the Crimean war and subsequently a member of the British Consulate at Erzurum. From Erzurum and its vicinities, he collected ca. 900 specimens alone, and more than 1150 specimens jointly with H.H.Calvert, the British consul. He has also collected in 1853 together with the Swiss collector A. Huet du Pavillon (1829-1907) from the same area.

Key words: Paul Émile Botta, Frank Calvert, Henry Hunter Calvert, Austen Henry Layard, Ronald Charles Lindsay, Felix von Luschan, Heinrich Schliemann, Rudolf Virchow, James Zohrab, plant collectors, Turkish flora, history of botany.

Anadolu'dan bitki örnekleri toplamış olan arkeolog, antropolog ve diplomatlar

Bu çalışmamızda, botanik bilimi ile hiçbir ilişkisi olmayan mesleklerinin izin verdiği oranda, Anadolu'nun belirli bir yöresinden topladıkları bitki örneklerini ilgili bir herbaryuma vermiş, bu suretle Türkiye florası hakkındaki bilgilerimizin ilerlemesine yardımcı olmuş kişileri tanımayı amaçladık.

Paul Émile Botta (1802-1870). İtalyan asıllı, Fransız uyruklu, hekim, arkeolog, konsül, Paris Tabiat Tarihi Müzesi'nde gezgin-doğabilimci. Irak'taki Asur harabelerini kazan ilk arkeologlardandır. *Flora of Turkey*'de, Diyarbakır'dan toplanmış 3 örneği kayıtlıdır. Örnekleri P ve G'dedir. **Frank Calvert (1828-1908).** İngiliz konsül ve arkeolog. Çanakkale'de yaşamıştır. Calvert ailesinin en küçük oğludur. H.Schliemann'dan 20 yıl kadar evvel Truva'da kazı yapmıştır. Çanakkale yöresinden topladığı bitki örneklerini B'ye göndermiştir. B'de 700'den fazla örneği bulunduğu kayıtlıdır. *Flora of Turkey* içine 30 kadarı girmiştir. F.Calvert'in Bursa ve Balıkesir'den de toplanmış örnekleri vardır. 1859-1902 arasında arkeoloji, paleontoloji ve antropoloji konularında yayımlanmış 20 kadar bilimsel makalesi vardır. **Henry Hunter Calvert (1816-1882).** İngiliz konsül ve bitki toplayıcısı. Calvert ailesinin en büyük oğludur. 1851-1857 arasında Erzurum'da konsüldür. Tek başına veya konsolosluk görevlilerinden James Zohrab ile birlikte, Erzurum ve yakınlarından önemli miktarda bitki örnekleri toplamıştır. Her iki tip toplamada, toplanan örnek sayısı sırasıyla 1350 ve 1150 üzerindedir. H.Calvert Türkiye florasına, biri J.Zohrab ile birlikte toplanmış olarak, 19 tipörnek kazandırmıştır. Örnekleri CGE, E, G, K ve OXF'dedir. **Austen Henry Layard (1817-1894).** İngiliz arkeolog, siyaset adamı, diplomat. Irak'taki Asur harabelerini kazan ilk arkeologlardan biridir. 1877-1884 yılları arasında İstanbul'da İngiltere'nin büyükelçisidir. *Flora of Turkey*'de, Van ve Hakkâri'den toplanmış 5 örneği kayıtlıdır. Örnekleri BM, E ve K'da saklıdır. **Ronald Charles Lindsay (1877-1945).** İngiliz hariciyecisi. 1925-1926'da Ankara'da İngiltere büyükelçisidir. 1926'da Çankaya'dan (Ankara) topladığı 87 bitki örneğini Kew Herbarium'a göndermiştir. *Flora of Turkey*'de 13 örneğinin kaydı vardır. Biri bir tipörnektir. **Felix von Luschan (1854-1924).** Avusturyalı hekim, arkeolog, antropolog, etnolog. 1881 ve 1882'de Güneybatı Anadolu'da, 1883'te Nemrut dağı yöresinde kazı yapmış, yörelerden bitki örnekleri toplamıştır. Koleksiyonu WU'dadır. *Flora of Turkey*'de 100 kadar örneği kayıtlıdır. Bunlardan 29'u tipörnektir. **Heinrich Schliemann (1822-1890).** Önce Alman sonra Amerikan uyruklu iş ve ticaret adamı, arkeologdur. Truva ve Mikena'de yaptığı kazılar ve ortaya çıkardığı hazineler ile ün yapmıştır. *Flora of Turkey*'de kayıtlı tarihsiz bir örnekten, onun Truva'dan örnek toplamış olduğunu anlıyoruz. B'de 28 örneğinin saklı bulunduğu bilinmektedir. **Rudolf Virchow (1821-1902).** Alman hekim, antropolog, etnolog, arkeolog, tıp tarihçisi, siyaset adamı. Hücre

patolojisi kavramını ortaya atmakla ünlüdür. 1879'da Truva harabelerini gezmiş ve yöreden 160 kadar bitki örneği toplamıştır. Koleksiyonu B'dedir. *Flora of Turkey*'de 16 örneği kayıtlıdır. P.Sintenisi'nin 1883'te Thymbra'dan (Truva) topladığı yeni bir *Papaver* türü onun adını taşımaktadır. *P.virchowii* Asch. et Sint. ex Boiss. **James Zohrab (1830-1891).** 1853'te Erzurum'da İngiltere Konsoloslugu görevlisi. Erzurum yakınlarından yalnız başına 900'a yakın, ve H.Calvert ile birlikte 1150 üstünde örnek toplamıştır. İsviçreli toplayıcı A. Huet du Pavillon (1829-1907) ile birlikte de 1853'te aynı yöreden toplanmış örnekleri vardır.

Anahtar sözcükler: Paul Émile Botta, Frank Calvert, Henry Hunter Calvert, Austen Henry Layard, Ronald Charles Lindsay, Felix von Luschan, Heinrich Schliemann, Rudolf Virchow, James Zohrab, bitki toplayıcıları, Türkiye florası, botanik tarihi.